

NÉHÁNY PSZICHOLÓGIAI IRÁNYZAT ÉRTÉKFELFOGÁSA

Az érték fogalmának értelmezése a pszichológiai elméletek körében számos tanulmányozási és értelmezési alternatívát kínál. Mivel az értékfogalom további fejtegetéseink során alapvető szerepet játszik, célszerűnek tűnik ezzel foglalkozni az egyes pszichológiai irányzatok esetében is. Az értékfogalom történeti értelmezését két irányból kíséreljük meg elvégezni: egyfelől néhány pszichológiai irányzat értékre vonatkozó alaptételezését vázoljuk fel úgy, hogy ismertetjük a behaviorizmus, a freudi indíttatású pszichanalízis, a lewini mezőelmélet és az etológiai szemléletű értékkonceptiót, valamint a kísérleti morálpeszichológia értékfelfogását. Másfelől keressük azokat a közös és eltérő vonásokat, melyek a felsorolt pszichológiai elméletekben, illetve irányzatokban tettenérhetők (Duró, 1982). Az értelmezést és az irányzatok sajátosságait megkíséreljük a személyiséglélektan néhány alapvető vonása alapján elvégezni.

Dolgozatunk főbb gondolatait az az elméleti törekvés hatja át, hogy a vázolt szempontok szerint közelebb kerüljünk a pszichológiai érték értelmezéséhez. A korábbi kutatások kapcsán az derült ki, hogy az értékorientáció fogalmának értelmezésében az értékkomponens jelenti a személyiség tanulmányozásának egyik legbonyolultabb összetevőjét.

Az értékfogalom tágabb értelemben vett kutatási témánk sarkalatos pontja. Az életfelfogás alakulását vizsgáljuk serdülőkorban. Témánk tanulmányozása során vált nélkülözhetetlenné az érték fogalmának értelmezése.

A kondicionálás és a kontingencia értékfelfogása

A viselkedésemélet klasszikus modellje, a "feltételes reflexek" (Pavlov) elmélete talaján az értékjelenség mint a kondicionalizálás mellékterméke merül fel. A szituáció és a reakció (az S-R-Modell szerint) mechanizmusában a reakciókat az ösztönökön nyugvó öröm-kedvetlenség-hangsúly kíséri (befolyásolja a szubjektum értékkelő viszonyulását). E folyamat eredője mint értékjelző "összekapcsolódik" az objektumokkal s "átformálja" a régebbi, már meglévő értékmutatókat. Így a kondicionálási folyamatok alapvető tanulási mechanizmusaként működnek.

Ilyen módon valamely szociálisan pozitív (öröm-hangsúlyú) vagy negatív (örömtelen-hangsúlyú) magatartás megerősítése révén a tanulás folyamatában hierarchikusan rendezett magatartásstruktúra (habit family hierarchy), (Hull, 1943.) alakul ki; a beidegzett szokások (habits) értékjelzők, és motivációs jellegükkel mintegy irányítják a magatartást. Minden tevékenység, amely közvetlenül valamely elsődleges szükséglet kielégítését célozza (táplálkozás, szomjúság oltása, az optimális hőmérséklet biztosítása, szex stb.), s aminek végrehajtása így a tevékenység kondicionálását eredményezi, aminek

folyamányaként az organizmus, ha a szükségletek sürgető hatására létrejött azonos vagy hasonló helyzetbe kerül, arra törekszik, hogy a reakció a helyzet megoldására (a szükséglet megszüntetésére) bekövetkezzék. A jutalom és a büntetés emellett a tanulás operatív elemei. (Hull) A tanulás folyamatában elkerülhetetlenül kölcsönhatások lépnek fel a régebbi és az újabban elsajátított motivációk között, amikor az egyik háttérbe szorítja és elnyomja, avagy éppen megerősíti, tartósítja a másikat és jelentőségük különböző változatait érzelmileg is színezi. Az erkölcsi magatartást ennek megfelelően tanulás útján szerzett, habituális és alapjában gyakorolható, generalizálható és transferálható magatartásmódként foghatjuk fel. Az ilyen kondicionálási folyamatok hatékonyságát jól nyomon követhetjük az erkölcsi fejlődésnek azon fokozatain, amelyeket, mint praemorális előzményeket foghatunk fel.

Skinner kontingenciaelméletében a magatartáselmélet neobehaviorista továbbfejlesztett tanítása szerint Thorndike S-R-Modellje radikális fordulattal az S-Pólusra, a környezetfaktorra irányul. Skinner (1973) kontingencián a magatartásnak a környezettől való függőségét érti. A kontingenciák tulajdonképpen a reális emberi valóságot jelentik. Az ember funkciói és képességei, az értékek világa szerinte a környezet negatívumai. A környezet túlsúlya az emberi szubjektumot mint "autonóm" értékkelő s értéket meghatározó lényeket a környezet tükörreflexévé halványítja. A környezet megerősítő (reinforcement) funkciója tulajdonképpen a magatartás motorja és az értékelés és az értékek principiuma. A jó-rossz-értékelések a dicséret, jutalom, büntetés vagy rosszallás következtében létrejött pozitív vagy negatív megerősítést eredményeznek. A kell a remélt megerősítés kérdése. Valamely könyvre vonatkozó értékelések az olvasmány megerősítő hatásának megnyilvánulásai. (117. old.) Az ember tisztességgel jóváhagy vagy elítél valamilyen magatartást, mivel az ennek megfelelő eredmény ebben megerősíti. Az ember nem azért tisztességes, mert erre valami belsőleg motiválja, hanem mert mások az ilyen magatartást hatékony, jóváhagyó megerősítéssel elismerik. Ennek megfelelően az értékek értelmének gyökere az élet jelentősége, az életet szolgáló, az általános hasznosság. Az ember megkísérli tekintetét az embertárs iránti vonzalom kérdésére irányítani.

Az értékminőségek mint megerősítő effektusok a környezet dolgaihoz, a megerősítőkhöz fűződnek. Hogy végülis mi jó vagy mi rossz, ezek a dolgok maguk, és nem a megérzések. Az értékelések és az értékátélés minőségei ennek megfelelően nem az emocionális psziché primér kifejezői, nem a cselekvő személynek tárgyi vonatkozásai (objektív viszonyai) a maguk értelme és megvalósulása szerint, nem ezekhez kapcsolódik az értékelés, hanem az objektív környezet megjelenési formájával, a kontingenciák reflexeivel és ezek megerősítő funkcióval függ össze.

A mezőelmélet értékfogalma

Lewin értelmezése szerint az értékírányultságú magatartásmódok az individuum reaktív "behaviour" formái az exaktan meghatározható erőviszonyok területén. Ezek gyökere az individuum természetes szükségleteiben található. A szubjektum sürgető (serkentő) kívánság-dinamikája, az objektumok "felszólító jellege" az érzelmekkel telí-

tett feszültség "területén" találkozunk. A kíváncsi kapcsolatok érzelmi minőségei, a tárgyak vonzó hatásai, valamint a korlátok visszaretentő jelzései, amelyek belülről és kívülről, esetleg a normák felállítása révén a büntetés kilátásba helyezése formájában hatnak, a tárgyi-dologi környezet pozitív vagy negatív értékeihez kötődnek. Ezeket "értékként" vagy az "érték hiányaként" éljük át. Valamely objektum értéke a tendenciák (szándékok) erősségéhez igazodik, amellyel a szervezet (organizmus) a tárgyak bizonyos osztályát megszerezni kívánja (Tolman). Valamely tárgy időszzerű értéke minőségi értékéből ered.

Köhler (1968), aki a térelmélet koncepcióhoz közel áll, abból a feszültség-térből indul ki, amely a szubjektumot és az objektumot valamely konkrét szituáció területén kölcsönösen összekapcsolja. Az érdeklődés egy ilyen erő kisugárzása, egy tényező a térben (alkotó elem, vektor): értékes az, ami valakit egy bizonyos tárggyal kapcsolatban "érdekel". Az érdeklődés (egyben érdek) mindig az "én érdeklődésem" (vagyis "az én érdekem"), "számomra érdekes". Az érdeklődés irányát az én vonzalmam és idegenkedésem, az egyetértésem és szeretetem, gyűlöletem, féltelmem és megvetésem jelöli ki. Adott helyzetben a formális kapcsolatok minőségi vonatkozásai éppen olyan "követelmények", mint valamely hang egy hangsorban, amelyet hamisnak vagy helyesnek találunk az auditív összefüggések alapján. Bizonyos objektumokhoz fűződő "elvárások" az érték-minőségek értelmében a megfelelő és nem megfelelő, a jó és rossz, a szép és csúnya, helyes, undorító és egyéb természetű, tárgyakkal kapcsolatos közvetlen tapasztalat köréhez tartozik.

Etológiai értékfogalom

A magatartás-elméleti értékfelfogások között Lorenz (1964) hipotézise, amely a magasabb rendű élőlények "vágy-ösztön-megvalósulás" alapjára épülő új, értékeknek megfelelő magatartásmódok keletkezésével foglalkozik (az ún. rosszra vonatkozó hipotézis), sajátos, kiemelkedő helyet foglal el. Az alkati sajátosságokból eredő agresszivitás ösztönében Lorenz a "főösztönök" egyikét látja, a filogenetikailag kialakított, rítussá vált, örökölhető magatartás-struktúrák, valamint a tájékozódás és irányítás megváltozásának bizonyos formái révén is ellenkező irányú hatás érvényesül (redirected activity Tinbergen szerint). Ilyen az ösztönös, vagyis örökletes gátlás az azonos fajhoz tartozók megölésével kapcsolatban. Ahol az individuum irányultsága, a felismerésen alapuló magatartásmódok egy állati kötelék csoporttagjai között hatékonyak, ott a védekezési mechanizmusok a "szociális ösztönök" magasabb szintjén érvényesülnek. Így fordulnak elő olyan magatartásmódok, amelyek nem az egyed jólétét szolgálják, hanem általánosságban a törzset, vagy a párát. Így fordulnak elő elsősorban az állatok természetéből következően az agresszivitás ösztönének olyan ambivalens irányváltozásai, amelyek autonóm erkölcsös magatartáshoz hasonlóak és olyan beállítottságok mint a szeretet, amely a partnerre irányuló önszeretet, így értelmezhető a barátság, a lovagiasság, a féltékenység, a búslakodás, a rossz lelkiismeret, stb. Lorenz attól sem riad vissza, hogy az ösztön-eredetű analízis alapulvát az emberi erkölcsi beállítottságok, eszmék és magatartások elemzésénél is alkalmazza (a barátság, a

vidámság, az együttes nevetés stb. megítélésénél). Az ilyen magatartásformák hatékonysága, a szociális erkölcs szabályaiban érik el a legmagasabb szintjüket: ez a szükségletek szükségszerűsége. Az embernél előfordul az önmegsemmisítő agresszivitás vágya, amelyet az erkölcs gátló és kizáró mechanizmusai kompenzálnak. Azon a nyomon haladnak, mint Lorenz morálgenetikai hipotézise: Tiger és Fox (1973) megkísérli az ember normatív társadalmi magatartásmódjait visszavezetni az ember származására, a majomősre. Azt a képességet, hogy az ember szociálisan reagáljon, az ember mint csorda-állat biológiai örökségként kapta. Ez a hajlam - úgyszólván a magatartás biogrammatikája - a zoon politikon ember és az emberszabású majmok közös sajátossága. Azok a helyzetek, amelyekben ez a hajlam jelentős szerepet kap, sajátosan emberi szituációknak minősülnek. A biológiai magatartáselemek az embernél a praehistorikus kultúrákban jelennek meg. A rangsor, a hierarchia élén az állati hordákban az alfa-állat áll.

A morálpszichológiai értékfogalom

Az érték kérdése e felfogás szerint kizárólag az erkölcsi vonatkozású konkrét helyzetekben megnyilvánuló, állásfoglalást jelentő magatartásokra vonatkozik. Ennek megfelelően az érték tudatos felismerése az erkölcsi ítéelőképességben, valamint az erkölcsi problémák megoldása során a helyzet megértésében nyilvánul meg. Előtérben a cselekvő ember értékes tetteinek kognitív oldala áll: a tevékenység fogalmi, ítéelő vonatkozása, valamint az erkölcsi ítéelő általánosíthatósága. Mivel az érték tudatnak ez az oldala tapasztalatilag megfogható, a teljesítmény kialakítható kategóriáinak statisztikája gyakorlatilag összeállítható. Ezért az erkölcsi ítéelőképesség vizsgálata a tudományos pszichológia megteremtésének kezdete óta a kísérleti, különösen a teszt-jellegű módszereket alkalmazó pszichológia szakterületeként honosodott meg. E tendencia mindenekelőtt akkor mutatkozott meg, amikor a vizsgálódás a fejlődéslelektan irányába fordult s az érdeklődés a gyermek- és ifjúkori értékfelfogás fejlődésének kutatásában jelentős eredményeket mutatott fel.

A régebbi munkák szerzői az erkölcsi fogalmak fogalmi érettségének háromféle vonatkozását taglalták. Az erkölcsi helyzetek megértése és az erkölcsi ítéelő- és az erkölcsi döntések képessége képezték alapjait az elindított kutató tevékenység metodikai továbbfejlesztésének, amelyek J.F. Morris (1958), Hartsborne és May (1949), Havighurst és Taba, Pressey és Kuhlen (1957), Piaget (1954), Engelmann (1962) és Oerter (1966) és mások nevéhez fűződnek.

Piaget munkája az igazságosság megítélésének problematikájával foglalkozik. Így a szellemesen kigondolt mindennapi problematikus esetek, amelyek fiatalokkal és tanulókkal fordultak elő, arra szolgáltak, hogy megvizsgálják a fiatalok állásfoglalását egy adott magatartás igazságos voltának kérdése, a büntetés problematikájával, a kollektív erkölcsi felelősséggel, a szabadsággal és a tekintéllyel, az iskolai családokkal, stb. kapcsolatban. Külön figyelmet érdemel Oerter (1966) egyik vizsgálata, amelyben a fiatalok az adott helyzettel kapcsolatos állásfoglalásukat és ítéelőket értékskálán fejezték ki, illetve interjú keretében értékelték.

E kezdeményezésekben közös: mindegyiknek tárgya az erkölcsi (morális) intelligencia, az értékelési aktus racionális oldala, az ítéletet alkotó értéktudat, és a ikognitív megértés és értelmezés képessége. Ennek háttere az emberről alkotott azon elképzelés, amely a pszichológiai és filozófiai neopozitívizmus és pragmatizmus talajából nőtt ki. A lét értelme a természeti és társadalmi-kulturális szervezeti rendszerbe való beilleszkedésben van, az élet-valóságon való uralkodás és annak túlszárnyalása jegyében. Ehhez az ember valamennyi előfeltétellel rendelkezik: az ember értelmes lény, képes az alkalmazkodásra, tanulékony és képes ezt a világot megértve fölékerekedni, tevékenysége szempontjából hasznos következtetéseket levonni, embertársaival való kapcsolatait okosan szabályozni és az erkölcsi kódexet maga megalkotni. Az erkölcs a társadalommal konformis, ahhoz alkalmazkodó magatartást jelent. Az érték-viszonyok ennek az autonóm, rendet-teremtő emberi értelemnek viszonyító eredményei. A belátás, a tudás és az elismerés egyrészt és az erkölcsi cselekvés másrészt, messzemenően összhangban állnak egymással. Az erkölcsre vonatkozó kísérletek eredményei igazolni látszanak azt a végső következtetést: minél értelmesebb az ember, annál élesebb az erkölcsi ítélete és annál magasabb az erkölcsi színvonala és annál megbízhatóbb a cselekvése.

Freud és az erkölcsi értékek eredete

A pszichoanalízis eleve pszichoterápiai technológia, azonban nem sajátosan erkölcs-, illetőleg értékelmélet. Nem ad az erkölcsi élet szempontjából útmutatást, azonban pszichológiai felépítmény-rendszerében olyan érték-kategóriák, mint például a bűn, központi helyet foglalnak el. Amennyiben a pszichoanalitika művelői szisztematikus elképzeléseket alakítottak ki az értékvonatkozású értelmezéseknek a lélek funkció-rendszerében betöltött szerepére nézve, mindenekelőtt a neuróziselmélet keretében, annyiban beszélhetünk a pszichoanalitika értékelméletéről. Tekintettel arra, hogy a nemzetközi freudizmus keretében egymástól eltérő elméleteket, tanokat vallanak, nehéz a pszichoanalízisről mint ilyenről beszélni, és arra vállalkozni, hogy a pszichoanalízisnek az értékekre és az erkölcsre vonatkozó elméletéről általános érvényű kijelentéseket tegyünk. Ez nem utolsó sorban a pszichoanalízis felépítésének gyengeségéből ered: a hipotetikus megállapítások több tekintetben nem egyértelműek és a fogalmak felépítése bizonytalanságokat takar, még Freud írásaiban is. Azonban minden bizonnyal valamennyi követőjénél Freud genetikai kérdésfelvetése domináns szerepet kap. Az ember erkölcsisége - erkölcsi rendszere, az individuális magatartásmódok és értékvonatkozások, eszmék és parancsok, a normatív hatalmak és erők ösztön-szükséglet kényszere se nem metafizika, se nem teológia, de még valamely transzperszonális idealizmus produktuma sem, hanem a "természetes ember" jellemző vonása, az emberi ontogenezis és filogenezis egyik jelensége. A gyermek természetes szexuális és agresszív ösztönkonfliktusai és saját gyermekségének története, vagyis a "gyermekembernek a felnőtté váló hosszú függőségének története, az identifikáció és az objektív kapcsolatok, amelyek őt a szülőkhöz kötik, képezik az individuális erkölcsiség gyökereit.

Freudnak az emberre vonatkozó dualisztikus tanításában, amely szerint az ember természeti- és kultúrlény, találjuk meg a pszichoanalízis értékfelfogására vonatkozó elméletének antropológiai alapját. Az embert ösztöntermészete az általános (univerzális) élvezet-alapelve uralmának veti alá. Ez az élvezet maximumára irányuló törekvés principiuma a szenvedéstől való megszabadulás és az ellene való maximális védekezés által. Emellett az ortodox pszichoanalitikusok kezdettől fogva igyekeznek a szexualitást és a nemi élvezetek utáni vágyat általánosítani. (Sok neopszichoanalitikus irányzat többkevesebb hangsúllyal részben távol került ettől a dogmatikus felfogástól és saját utat választott.)

Az élvezet igényének kielégítése önmagában értékes, az élvezet hiánya vagy az élvezettől való tartózkodás a szenvedés állapotát idézi elő és egyben valami értéktelen átélését jelenti. Ennek hátterében a rousseau-i naturalizmus áll: a *l'homme naturel* álomszerű elképzelése, az erkölcsöt megelőző, az értéktől mentes olyan állapota az ártatlanságnak, amelyet teljesen az élvezet tölt be, s amelyet csak a kívülről jövő megzavaró társadalmi környezet hatásai zavarnak meg, és terelnek az ösztönök befolyása alá. Az ember érvényesülése, a boldogság óhaja, a kívülről ható kényszerű lemondás tragikus antagonizmusának hatása alatt áll. Az ember nem pusztán a természetes hatások alatt álló, a boldogság vágyának élő lény, hanem egyben kultúrlény is. A *conditio humana* megköveteli az ösztönökről való lemondást, mint a kultúrtársadalomba történő beilleszkedés előfeltételét. A realitás principiuma szemben áll az élvezet principiumával.

Az ember a rendkívül összetett, hármas rétegű pszichikus szabályozó rendszerével kapcsolatban szembekerül az alapkönfliktussal: az Ő vak ösztöndinamizmusával szembehelyezkedik az autonóm Én saját, a lemondás, alkalmazkodás és komformizmus átgondolt funkcióinak valóságprincípiumai értelmében, amihez ösztönzést ad az Én-feletti, mint a szociális-kulturális normarendszer képviselője. Az ösztönök és a normák nyomása következtében az Én kialakítja a védekezés, a visszaszorítás, az elhalasztás és a szublimatív elhárítás bizonyos mechanizmusait az ösztön-erővel szemben. Mintegy a normatív követelmények fellebbezési fórumaként fenyegetőleg, vádlóan, kényszerítőleg lép be a szabályozás folyamatába az Én-feletti, miközben az ideális követelményhez viszonyított minden lemaradást bűnként tüntet fel. A fenyegető tekintélytől való szociális félelem, a bűntől való félelemmé és ezzel erkölcsi félelemmé alakul át. A bűn tényével az élvezet-princípiuma szerint a naív értékélményben az erkölcsi érzék kapott szerepet. A perszonális psziché tehát előrehaladást tesz a viszonylag megerősödött magatartásszokások erkölcsi jellege irányába. Így nem lehet kétség az erkölcs eszköztéchnikai minősége és értéke tekintetében: ezek a szabályozó folyamatok funkcionális elemei és a "lélek ökonomiájának" szolgálatában állnak (Freud). Ezek a keletkezések feltételei, a belső feltételek dinamikája, az ökonomiai alapelvek. Ezeket befolyásolják a parancs- és a követelmények motívumai, amelyek valamennyi paciensenél nyomon követhetők. Az erkölcsi törvény szerkezete képezi az analízis munkájának kiindulási pontját és célját. Emellett a pszichoanalízis technikai alkalmazása elvezethet maga is az erkölcsi parancsok jellegzetességeinek felismeréséhez.

Így kerülnek szembe egymással az érték- és erkölcs technikai minőségére vonatkozó nézetek a pszichoanalitikusok táborában. A radikális technicizmus képviselői

mellett, akik az értékek regulatív funkcióját feltételekhez kötik, akadnak olyan hangok, amelyek ezeknek legalább valamilyen őseredetű korlátozott létet tulajdonítanak. Újabban ilyen értelemben beszél Hartmann (1973) az értékek érvényességéről. Az értékek valamilyen "sajátossal", eredetiséggel rendelkeznek. Úgy véli, hogy saját személyében mindenki aktív érték-energiákat, dinamikus adottságokat képes feltárni, amelyek a magatartásstandardok konvencionálisára, funkcionális, gyakorlati jellegére ad hoc utalnak: "A túlzott erkölcsi követelmények mellett vannak olyan erkölcsi motivációk, amelyek a független erőik teljes jelentőségével bírnak a lelki ökonómiában" (Hartmann, 1973). Itt nemcsak arról van szó, hogy tölem ezt vagy azt elvárják, hanem arról, hogy ezt vagy am azt én önmagamtól várom el. Ez utalás az erkölcsi személyiség kreatív természetes sajátosságaira, amelyek a pszichológiai értékproblémák tekintetében új perspektívákat nyitnak meg.

A behaviorista tanuláslélektan, a kondicionálás alapelvének és mindenekelőtt a pszichoanalízis genetikai princípiumainak és kategóriáinak talajában gyökeredzik és ebből fejlődött ki az individuum alkalmazkodásának és integrációjának szociokulturális elmélete. A gyermek belenő a társadalomba, a szocializáció folyamatában objektív normatív magatartásmintákat, értékekkel kapcsolatos elképzeléseket, szerepeket és példaképeket sajátít el, tesz magáévá, s a megtanult standardokat általánosítja és transzferálja. A jutalom-büntetés-serkentés sokrétű eszköztárát egészíti ki a pozitív és a negatív megerősítés szerepe. Az értékek a társadalom által felállított normatív követelmények vetületei. Ilyen módon alakul ki az erőteljes magatartásminták és értéksemák keretei között az operatív, a normával azonosuló, szociokulturális jellegű magatartásrendszer. Az értékírányultság normairányultság. Az értékeknek - Marcuse szavaival élve - semmi egyébét, mint "érvényességet" tulajdonítanak. Az értékek a "kedvtelés dolgai" (Marcuse, 1976) és "követés dolgai" lesznek, e leegyszerűsítő mechanizmus eredményeként.

A bemutatott értékfelfogások összegző áttekintése

Ha a bemutatott különféle érték-felfogások metodikai és fogalmi alapjaira és alapelveire visszapillantunk, akkor nagyon heterogén képpel találkozunk. Ennek ellenére szemünkbe ötlenek bizonyos félre nem ismerhető közös állásfoglalások, amelyeket kritikailag kell megvizsgálnunk és tisztáznunk:

- a) Ahhoz, ami közös, hozzátartozik, legalábbis a szocializálódás elmélete és a behaviorizmus területén, részben a pszichoanalízis keretében is, az értékkonceptió objektivistá tendenciája. Ebből következően az értékek az objektív dologvilág változatai, minőségek, amelyekben Skinner kontingenciáelméletének értelmezése szerint a dolgok funkcionális erősítő szerepet töltenek be, illetőleg objektív normák, amelyek belsővé vált érvényessége a tanulás folyamata révén kívülről ered. Hiányzik az önálló, autonóm értelmezhetőségük.
- b) A pszichoanalízis indítja el és erősíti messzemenően azt a tendenciát, hogy az érték kérdését a vitális és materiális szükségletek és az élvezet alapelvének kérdésére vezessék vissza. Ennek megfelelően érték az, amire az individuumnak

"szüksége van" és amely számára élvezetet szerez. Az ember és értékelő magatartása teljes egészében materiális, ökonómiai és ösztöneredetű szükségletei alapján válik érthetővé. Az értékeknek önálló valóságjellege ilyen ontológiai beállítás mellett nem talál elismerésre. Az értékrendszereket a materiális és vitális ösztönszükségletek átalakított változataiként foghatjuk fel.

- c) Közös a magatartásfogalomra való orientáció. Ez különösen érvényes a behaviorizmus különféle irányzataira, amelyek a kategóriák és alapelvek rendszerét alakították ki. Az ember a tülekedés és fenyegetés változó világában önmaga érvényesítésére hivatott, alkalmazkodó, a különféle helyzetekben reaktívan viselkedő lény. Képes a különféle sajátos helyzetekre sajátos módon válaszolni. A magatartást, az adott helyzet "adatainak" összessége teljes mértékben determinálja. Ebben a determinációs rendszerben csupán mint asszociatív melléktermékek, mint kondicionált élvezet-örömtelenség változatai kaphatnak helyet az értékek. Ezek habitusok, beidegzett szokások eredeti értékminőség nélkül. E minőségükben minden bizonnyal nélkülözhetetlen, az életfolyamat fenntartása szempontjából "hasznos", "felhasználható" elemek. Az értékek gyökere a pragmatikus hasznosság és felhasználhatóság az élet szempontjából. A környezettől való teljes függőség - amint ezt a neobehaviorista Skinner véli - kizárja az olyan értékfogalmakat mint az ember autonómiája, szabadsága és méltósága. (B.F. Skinner) A kultúrák tanulmányozása során csupán magatartásmódokkal találkozunk: ezzel szemben értékek és értékábrázolások nem találhatók. Skinner nem egyszer lehetőséget tartja, hogy a magatartást az értékekre vonatkozó elképzelések motiválhassák. Hogy a környezettől teljes függőségben álló individuum miként képes a környezetet megváltoztatni, amelyről Skinner a veszélyben lévő emberiség megváltását reméli, feltétlenül rejtély maradt és megmutatja ennek a gondolkodásmódnak az abszurd voltát. A kísérleti morálpiszichológia is implicit és explicit hasonlóképpen használja a magatartásfogalmat. Az erkölcsiség normairányultságú, a helyzethez mért magatartásban testesül meg, amelynek alapja a helyzet megértése és az ítéletképeség.

Az, amit a pszichoanalízis szintén erkölcsösnek és értékesnek nevez, a magatartás-tan terminológiájával is kifejezhető: ezek funkcionális, technikai minőségek, szervezeti formák, amelyeket a psziché alakított ki az ösztönök-normák-konfliktusok szabályozása érdekében. Ezek szabályozzák és kormányozzák a magatartást az alkalmazkodó, egészséges élet szolgálatában.

- d) Végezetül szembeötlő, hogy a behaviorista, etológista és pszichoanalista érték-felfogás mennyire azonos mértékben hatja át a korunk gondolkodását. Az értékrendszerek materiális és vitális függősége, az értékek megjelenési formáinak másodlagos jelentőségű jellege és az értékeknek a másodlagos folyamatok melléktermékévé történő ledegradálása, nem utolsó sorban a környezettől való teljes függőség hangoztatása, ami az autonóm ember értékeinek létezését kizárja, lerombolja az értékek létének elismeréséhez szükséges lényeges értelmi alapokat. Látszatként bélyegzi meg és esetleges, "minta" minőséggé fokozza, kiszolgáltatja a realizmusnak és nihilizmusnak vagy normkonformitásnak, illetőleg elhajló magatartásként közömbösíti az értéket. Ott, ahol "az autonóm

ember"-t a maga spontaneitásában egy lény árnyoldalainak hangsúlyozása mellett megfosztják szabadságától, méltóságától és önmaga meghatározásának lehetőségétől és ezzel "dehomunkulizálják" (Skinner 205. old.) és a környezetnek valamiféle superrealitást tulajdonítanak, ott a világnézeti determinizmus és materializmus új változatát proklamálják. Ennek ellentmond a belső affinitása folytán a szellemi személy "mintha realitására" vonatkozó pszichoanalitikus doktrína. Az értékek az ember valóságos létének idealizált fedőnevei: amelyek vitális szükségletek háttérében működő dinamizmusok. Az értékek realitásuk és eszközjellegű érvényességük miatt tetszés szerint manipulálhatók.

Mindenesetre megtévesztő és tökéletlen lenne a kép, ha figyelmen kívül hagynánk a pszichoanalitikusok táborában megjelenő erős tendenciákat, amelyek egy értékelmélet kialakítására irányultak, amelyben az értékeknek a velük születettnek alapvetően fontos, értelmes volta képezi az alapot. Emlékeztetünk itt **Heinz Hartmann**-ra (i.m. 55. old.) és **H. Zulliger**, **H. Häfner**, **V. Frankl** és mások jelentős munkáira, amelyek különösen a lelkiismeret problémájára utalnak.

A vázolt pszichológiai elméletek értékfelfogásban személyiséglélektani szempontból tanulmányozva a kérdést, az tűnik ki, hogy nem értelmezik egységesen az érték szerepét a személyiség és külvilág kölcsönhatásának szempontjai alapján. Ami az egységes értelmezést nehezíti az abban áll, hogy az érték hordozóját nem a személyiségben, hanem többnyire a személyiségen kívülálló "dolgokban" látják. E felfogás szerint az ember életterében az objektumok rendelkeznek értékkel vagy nem-értékkel. Ez a megközelítés a skolasztikának idevonatkozó tanításából veszi gondolatmenetének eredetét. Továbbra is tisztázatlan marad az objektum és az érték kölcsönös megfelelésének kérdése. Más esetben azt hangsúlyozzák, hogy az érték a szükségletek keletkezési helyétől válik meghatározottá.

Tovább módosítja az eltérő vonások sokaságát az a pszichológiai tény, hogy értéken belső koncepciót is kell értenünk. Ez úgy jön létre, hogy a személyiségbe beépülő külvilág kultúrája korábban meghatározott értékrendszer közvetítését is jelenti. A személyiséglélektan szempontjából fontossá válhat, az értékfogalom értelmezésének kiterjesztése az individuum által képzett és sok esetben a külvilággal ütköztetésre kerülő értékfelfogás keretén belül. E felfogás azt az elméleti megfontolást követi, mely szerint a személyiség fejlődése és stabilitása az ember és külvilága közötti állandó konfrontációból fakad.

Az értékfogalom a személyiség és környezet ütközése kapcsán válik fontossá úgy, hogy szabályozzák "az emberi-társadalmi együttélést".

IRODALOM

DURÓ, L.: Az értékorientáció pedagógiai pszichológiai vizsgálata

Acta Univ. Szegediensis de Attila József Nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica 24. Szeged, 1982., 17-76. p.

- ENGELMANN, W.: Reifungsentwicklung und Reifungsveränderungen im gefülsbetonten Wertbereich unserer Jugend. Psych. Rundschau, Heft 13., 1962.
- FREUD, S.: Das Unbehagen in der Kultur. Ges. Werke Bd. 14. London, 1962.
- HARTMANN, H.: Psychoanalyse und moralische Werte. Stuttgart, 1973.
- HARTSBORNE, H. - MAY, M.: Studies in the nature of character, New York, 1949.
- HERMSMEIER, F.: Experimentell-psychologische Untersuchungen zur Characterforschung. Z. ang. Ps. Beicheft 55., 1931.
- HULL, G.L.: Principles of Behaviour. An Introduction to Behavior Theory. New York, 1943.
- KÖHLER, W.: The place of value in a world of facts. New York, 1968.
- LORENZ, K.: Über das sogenannte Böse. Wien, 1964.
- MARCUSE, H.: Der eindimensionale Mensch. 1967.
- MOERS, M.: Zur Prüfung des sittlichen Verstandnisses Jugendlicher. Z. aug. Ps. 37., 1930.
- MORRIS, J.F.: The development of moral value in children. Brit. J. educ. Ps. 28.
- OERTER, R.: Die Entwicklung von Werthaltungen in der Reifezeit. München, 1966.
- PIAGET, J.: Das moralische Urteil bei Kindern. Zürich, 1954.
- SKINNER, B.F. Jenseits von Freiheit und Werte. Hamburg, 1973.
- TIEGER, I. - FOX, R.: Das Herten tier. München Güntersloh. 1973.

DER WERTBEGRIFF IN EINIGEN PSYCHOLOGISCHEN RICHTUNGEN

Die Auslegung des Wertbegriffs bietet im Kreise der psychologischen Theorien zahlreiche Untersuchungs- und Deutungsalternativen. In der vorliegenden Studie soll der Versuch unternommen werden, die historische Auslegung des Wertbegriffs aus zwei Richtungen vorzunehmen. Einerseits wird die grundlegende Annahme einiger psychologischen Richtungen über den Wertbegriff durch die Erörterung der Wertkonzeption des Behaviorismus, der Psychoanalyse im Sinne von Freud, der Feldtheorie von Levin sowie der Anschauungsweise der Ethologie ferner die Wertauffassung der experimentellen Moralpsychologie dargestellt, andererseits wird nach den gemeinsamen bzw. unterschiedlichen Wesenszügen gefragt, die in den aufgezählten Theorien bzw. Strömungen der Psychologie ermitteln kann. Es wird versucht, die Auslegung und die Eigentümlichkeiten der einzelnen Strömungen auf Grund von einigen rundlegenden Wesenszügen der Persönlichkeitspsychologie vorzunehmen.

Das Herangehen an die Probleme ist in dieser Studie von der theoretischen Bestrebung durchdrungen, der Auslegung des psychologischen Wertes nach den dargestellten Aspekten näherzukommen.